

Анна Шендрик

ШЕНДРИК Анна Петрівна – аспірантка кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів – історія української філософії XVII – XIX століть.

І.МІРЧУК ПРО ПОШИРЕННЯ ІДЕЙ Х.ВОЛЬФА В УКРАЇНІ ТА РЕПРЕЗЕНТАНТА ЙОГО ВЧЕННЯ ПЕТРА ЛОДІЯ

У статті розкрито суть онтологічного вчення Х.Вольфа в інтерпретації І.Мірчука, причини поширення його вчення у Європі, а також в Україні. І.Мірчук акцентує увагу на стані освіти, методиці навчання і викладання філософії у Києво-Могилянській академії та її готовність до сприйняття ідей Х.Вольфа. Чільне місце відведено П.Лодію як репрезентанту ідей Х.Вольфа в Україні.

Ключові слова: онтологія, раціоналізм, емпіризм, принцип несуперечності, дуалізм, логіка.

Чільне місце серед вітчизняних філософів ХХ століття посідає Іван Мірчук (1891-1961), епістолярій якого добре відомий за кордоном, а в Україні тільки робляться перші кроки щодо його вивчення, творчого осмислення. Коло наукових інтересів ученого – розвиток філософії в слов'янських народів (насамперед в Україні), проблеми національного характеру, світоглядного менталітету, глибинні процеси духовності українського народу.

Водночас І.Мірчук займався дослідженням широкого кола історико-філософської проблематики в цілому і німецької філософії зокрема. Чільне місце в його історико-філософській спадщині посідає аналіз учення Христіана Вольфа (1679-

1754), поширення його ідей та Україні та репрезентанта української академічної філософії Петра Лодія (1764-1829). Цій проблематиці присвячені такі статті вченого: «Християн Вольф та його школа на Україні», «Петро Лодій та його переклад «Елементів філософії» Баумайстера». Спробуємо окреслити головні положення даних праць І. Мірчука. Вчений критично підходить до філософської системи Х. Вольфа, яка, на його думку, «відзначається тільки розтяглістю думок і деякою поверховістю» [5, с.126]. За І. Мірчуком, головне завдання Х. Вольфа було тільки в «знімченні», тобто «передання в німецькій мові результатів філософічного думання, усистематизування та популяризація філософії Ляйбніца, з огляданням дуалістичної науки Декарта і методи Спінози» [5, с. 126]. Вчений, не применшуючи заслуг Х. Вольфа, «який в німецькому народі викликав нахил до систематичності й основності», зазначає, що все ж «його наука була в суті річі філософією пересічної людини, яка хоче бачити перед собою цей небагатий матеріал, приступний її інтелектуальним силам, представлений у приличній системі й упорядкований з потрібною ясністю» [5, с. 126]. Вольф був вихований на класиках XVII ст.: Декарті, Спінозі, особливо Ляйбніці. І хоча сам не був цим задоволений, увійшов в історію з ярликом учня Ляйбніца. У дійсності він завдячував йому основні ідеї своєї системи; передовсім від Ляйбніца він запозичив ідею заснування науки на двох принципах – принципі несуперечності та принципі достатньої підстави. Однак не запозичив філософії Ляйбніца цілком; навпаки, знехтував те, що в ній було найбільш оригінальне, а саме монадологію та наперед встановлену гармонію, а в метафізичній проблематиці повернувся до давнішої, декартівської точки зору [6, с. 200].

Схематичний розум Вольфа прямував передовсім до класифікації наук. Усі науки, за винятком математичних, він ділив на дві категорії: на філософські та історичні; перші є раціональними, другі – емпіричними. Предмет як одних, так і других є тим самим, але перші подають обґрунтування, тоді

Панорама історико-філософської думки

як другі тільки стверджують факти; перші дедукують те, що другі знаходять у досвіді. Тільки раціональні науки дають справді ясне та чітке пізнання, бо емпіричні дані є заплутаними і темними. Проте, емпіричні науки також мають свою користь: це власне вони постачають філософським наукам матеріал, а також підтверджують те, що дедукції філософських наук відповідають дійсності.

Зцим поділом науку Вольфа перетинався ще один, підставою якого було розрізнення здатностей душі на здатність пізнання та волю. Відповідно до цього науки є або теоретичні, або практичні. Теоретична частина складалася у системі Х.Вольфа з загальної науки про буття, тобто онтології, та трьох наук, що займаються трьома видами буття, а саме космології, психології та раціональної теології. Практичний розділ складався з етики, політики та економіки. Цим раціональним наукам відповідає така ж кількість емпіричних наук.

Завдяки такій структурі наук Х.Вольф упорядкував та водночас схематизував починання раціоналістичної філософії. Ця структура утримувалася досить довго як рамки для шкільної філософії, так само як колись структура перипатетичної філософії.

Перший принцип раціональних наук утворює принцип несуперечності, з якого вже далі виводиться принцип достатньої підстави. Х.Вольфу вистачило цих двох принципів, оскільки будь-яке міркування він розглядав (за Ляйбніцом) як аналітичне, що розвиває тільки те, що міститься в поняттях. На противагу картезіанству, цей німецький раціоналізм відкинув інтуїтивні складові й оперував виключно логічними принципами.

Однак, радикальність раціоналізму Х.Вольфа була пом'якшена спочатку визнанням того, що раціональні науки займаються тільки можливістю, а не дійсністю, по-друге, тим, що він не відкидав даних чуттів, а постулював їх відповідність розуму. Емпіричні науки знаходять те ж саме, що й раціональні, хоча іншим шляхом. Така позиція зумовила те, що раціоналістична система Х.Вольфа відповідала натуральному

образу світу: якщо спекуляції інших раціоналістів, наприклад, Спінози та Ляйбніца, а згодом Фіхте чи Гегеля, витворювали новий образ світу, не обмежений свідченням чуттів, то науковець ставив перед розумом завдання дедуктивно вивести те, що є вже відомим з досвіду. Особливо в практичній, політичній та релігійній царині, він намагався показати відповідність між раціональними вимогами та фактичним станом речей.

З принципів, які утворювали основу системи Х.Вольфа, особливо типовим для його способу мислення був принцип достатньої підстави. Засновком тут було те, що «все має свою підставу», все є зрозумілим та поясним. Це невизнання філософом ірраціональних, чудесних та неоясних явищ робило його людиною Просвітництва, хоча, з іншого боку, цей раціоналіст дуже відрізнявся від західних представників цієї течії, які на загал були зорієнтовані емпіристськи та скептично. Особливо ж його віддаляло від них те, що принцип достатньої підстави він інтерпретував фіналістично, а підставою фактів уважав їх доцільність [6, с. 201]. Власне ці моменти й привели до поширення філософії Х.Вольфа у Європі, на слов'янському Сході і навіть у Туреччині, яка доволі обережно ставилася до нових духовних течій Європи. Особисті контакти, які мав Х.Вольф із царем Петром I, неабияк зацікавили останнього новим філософським ученням. Головною причиною популярності і впливовості науковця було те, що його праці досить точно відповідали і з максимальною силою виражали висхідні настанови просвітницького мислення, його основну «парадигму». Основним способом або типом відношення людини до світу, а також мірилом, критерієм і суддею всього сущого Вольф зробив «розумні думки про Бога, світ, людську душу і всі речі загалом» (саме така назва основної його праці і саме зі слів «розумні думки» починаються заголовки більшості його робіт). Інакше кажучи в основу свого способу філософствування він поклав думаючи або розсудкове, понятійно суворого визначення, послідовне, систематизоване і логічно доведений розгляд всіх

Панорама історико-філософської думки

галузей сушого, всіх речей дійсності чи можливого світу[2, с.256]. Х. Вольф певний час займався вихованням молодого М. Ломоносова, який тоді студював у Марбургу, підбрав вчених для Петербурзької Академії Наук (в основному його учні), але сам до Росії не переїхав, хоч як його не запрошували як Петро I, так і Катерина I. Послідовники Вольфа у Росії, зокрема Мартіні, Маєр та Більфінгер, на думку І.Мірчука, «створили Вольфу виїмкове становище. Без пересади можна сказати, що система Вольфа була першою філософічною системою, що стала на Московщині предметом навчання» [5, с. 129]. З огляду на те, що філософію науковця підтримував як царський уряд, так і духовенство, можна було сподіватися, що в Росії пробудиться інтерес до філософії, виховається нове покоління, яке захоче інтенсивно займатися філософськими студіями. Але, як зазначає Іван Мірчук, опираючись на історію російської філософії Г.Шпета, «... за цілий час свого існування, аж до перетворення її та перевезення у Троїцьку Лавру, Академія не дала ні одного творчого Духа на полі філософії» [5, с. 129].

Зовсім інакше в цей час представляється розвиток філософії в Україні, хоч із-за об'єктивних причин (відсутність державності) рівень філософської освіти не досягав рівня Європи. Але інтерес до філософських проблем був у братських школах, Острозькій та Кисво-Могилянській академії. А першим «визначнішим східнослов'янським філософом» І. Мірчук називає Г. Сковороду.

Детально проаналізувавши розвиток філософської думки в Україні, Іван Мірчук стверджує: «Поширення вольф'янської філософії на Україні треба приписати не ініціативі царя, що виявлялася в покликанні німецьких учених, переважно Вольф'янців, але головно духовній рухливості та динаміці, що шукаючи за новими духовними імпульсами мимоволі скеровувалася на заході» [5, с. 130]. Учений визначає два головних центри поширення вольф'янської системи в Україні – Львів і Київ. Проте поширювалися ідеї Х. Вольфа у Львові і Києві по-різному. У Львові вплив вольф'янської філософії став помітним, коли східна Галичина,

після першого поділу Польщі, потрапила під владу Австрії і під вплив католицьких університетів Відня і Граца, в яких Х. Вольф панував необмежено. «У Київській Академії, в якій, коло половини XVIII віку, – пише І. Мірчук, – досі уживані філософічні компендії, зовсім спонтанно, з внутрішньої потреби, без жодних вказівок згори, заступлено підручниками Х. Баумайстера, одного з визначніших учнів Вольфа» [5, с.130]. Отже, вчений акцентує увагу на виключній ролі Києво-Могилянської Академії та її засновника – Петра Могили, який захоплювався західною культурою і духом католицької церкви, й це було його ідеалом для реорганізації церкви православної. «В цей спосіб, – зазначає І.Мірчук, – він створив конкретний приклад синтезу двох напрямків, двох світів – західного і східного. Цим духом поширення і взаємного розуміння дихала, організована П. Могилою у Києві висока школа...» [5, с.131]. Відзначаючи високий освітній рівень Київської академії, Іван Мірчук, детально аналізує стан викладання предметів у навчальному закладі і зокрема філософії, констатуючи, що вихідну точку кожного підручника філософії «творила без сумніву аристотелівська система не тільки в первіснім вигляді, але також в опрацюванні численних її коментаторів, що їх компетенції служили підставою для філософічного навчання через ціле європейське середньовіччя» [5, с.131]. Зіставляючи підручники, якими користувалися в київській школі, І.Мірчук розкриває методику навчання філософії, взірцем якій була методика єзуїтських колегіумів Польщі. Під впливом європейської науки в київській школі відбувається поступовий відхід від старих методик. Тут учений виокремлює ім'я Ф.Прокоповича, який під час закордонних студій познайомився з досягненнями новішої філософії і «радив своїм співпрацівникам в Академії не триматися старих, посвячених традицією взірців, але виконувати самостійно наукову працю, котра єдина уможливить вишколення серйозних учених та добрих спеціалістів» [5, с.133]. Зауваження Феофана Прокоповича були зрозумілі для київських учених,

Панорама історико-філософської думки

але для рішучого повороту до нових форм були об'єктивні перешкоди, – зокрема матеріальні статки не давали можливості до закордонних студій. Останнім представником старої методики у київській школі Іван Мірчук називає Юрія Кониського, котрий пізніше став «передовим пропагатором нових ідей... і рішуче підтримував думку, що дотеперешні аристотелевські компендії треба замінити підручником Х. Баумайстера, відомого учня і прихильника Х. Вольфа» [2, с.134]. Ю.Кониський також підтримав нового київського префекта Д.Нащинського, котрий просив київського митрополита Т.Щербаківського взяти за основу філософського навчання підручник Х.Баумайстера. Як стверджував Ю.Кониський, «...вивчення Баумайстера може принести тільки користь студіюючій молоді; все в ньому представлено основно, ясно та взято. Його логіка вільна від нісенітниць схоластики. Метафізика дає міцну підвалину іншим наукам. Етика провадить людину до самопізнання та усвідомлення своїх обов'язків» [5, с.135]. Брак фізики в системі Х. Баумайстера, Ю. Кониський радив замінити частинами з Вінклера та інших підручників, котрі побудовані на принципах Х. Вольфа та Х. Баумайстера [7, с.85].

Скрупульозно вивчаючи документи Києво-Могилянської Академії, зокрема звіти вчителів філософії, науковець пояснює, чому викладачі прийняли із захопленням оновлення філософського навчання в Академії: «Архитектонічна краса, ясність викладу, загальна зрозумілість, але й рука в руку з цим ідуча плитність, були головними умовами, що причинилися в значній мірі до поширення і популярності Баумайстера як на Україні, так і в цілій Європі» [5, 135]. Отже, І.Мірчук пояснює чому вольф'янська система була сприйнята у київській вищій школі, а відповідно і змінена методика викладання філософії. Викладачі у звітах писали, що вчення найпопулярнішого учня Х.Вольфа Х.Баумайстера, будуть викладати найточніше з усіма вступами та складовими частинами, «при чому не кожне речення, кожний термін, матимуть свої пояснення, але будуть зреферовані

навіть різні інтерпретації сумнівних місць. Тіж проблеми, що не мають пояснення у Х. Баумайстера, але корисні і потрібні для студіюючих, будуть розбирані і пояснювані на підставі творів замітніших нових учених» [5, с.135]. Ці документи свідчать про високий рівень викладання філософії у київській школі, обізнаність не тільки із вольфганською системою, але й іншими напрямками філософії. Іван Мірчук наголошує, що Декарт, разом з іншими модерними філософами XVII і XVIII ст., неофіційно захопили київські уми. «Причину цієї неофіційності, – пише І.Мірчук, – слід шукати в міркуваннях релігійного характеру. Х. Баумайстер ні трошки не торкав як католицької, так теж протестантської і православної теології і це було одного з найважливіших причин його великого поширення» [5, с.136]. Отже, вивчення архіву Києво-Могилянської академії дає можливість І. Мірчуку зробити висновок про «рiшшаючий вплив Київської Академії на духовне обличчя словянського Сходу» [5, с.138].

Другим центром поширення вольфганської системи в Україні (за І.Мірчуком) був Львів, але пізніше від Києва, в кінці XVIII століття, коли 1784 року було відкрито львівський університет, а першим професором русинського колеґіуму став Петро Лодій. У своїй викладацькій діяльності цей вчений опирався на підручник Х. Баумайстера, і саме тому 1790 року у Львові він видав переклад книги «Elementa Philosophiae» філософа, щоб, як зазначає Іван Мірчук, «українській молоді улегшити її філософічні студії» [5, с.136]. Водночас цю працю Лодія І.Мірчук називає «як першу спробу віддати в нашій мові філософічну, в цім випадку латинську термінологію» [4, с.107]. Власне цими короткими, але змістовними висловлюваннями вчений указує на значення перекладу Лодієм праці Х. Баумайстера у сприйнятті ідей Х. Вольфа та їх поширенні в Україні. Тому не випадково Іван Мірчук буквально по крупинкам збирає дані про самого представника української академічної школи Петра Дмитровича Лодія (1764-1829). Лодій, окрім філософських дисциплін, викладав у русинському колеґіумі чисту і прикладну математику.

Панорама історико-філософської думки

ку; з 1802 року він очолив кафедру метафізики, логіки та етики Краківського університету; з відкриттям 1819 році у Петербурзі університету – один із перших його професорів, викладав філософію і право на філософічно-юридичному факультеті. У петербурзький період життя П.Лодій видав ряд праць і зокрема «Логическія Наставленія руководствующія к познанію и различенію истиннаго от ложнаго, сочиненныя Петром Лодіем», яку І.Мірчук називає підручником з логіки для шкільного вжитку, а П. Лодія одним із перших російських перекладачів Канта, оскільки присвячує кантовій філософії багато розділів [4, с. 118]. І все ж, найбільший інтерес, за визначенням І.Мірчука, представляє переклад Петра Лодія «Хрiстіана Баумейстера – Наставленія Любомудрія Нравоучительно», виданий 1790 року Ставропігією у Львові [4, с.120]. Але Лодій переклав не всю книгу філософа, тільки її другу частину, що «обіймає філософію моралі, себто право природне, етику і політику» [4, с.120]. Тобто П. Лодій цікавиться в першу чергу практичною філософією. На думку І.Мірчука, П. Лодій займався перекладом практичної філософії тому, що «термінологію практичної філософії легше було взяти зі звичайної щоденної мови і тому цей переклад не справив перекладачеві тих труднощів, що їх він мусів би перебороти при перекладі теоретичної філософії» [4, с.121]. На думку Т. Закидальського П.Лодій не випадково не переклав «Логіки» й «Метафізики» Х.Баумейстера, бо їх переклад уже був здійснений у Москві для студентів Московського університету [3, с.104]. Структура і порядок книжки Петра Лодія відповідає цілковито підручникові Хрiстіана Баумейстера. Як заслугу П.Лодія І.Мірчук визнає його перекладі «української філософічної термінології» [4, с.124]. Взагалі, за визначенням І.Мірчука, викладацька й наукова діяльність П.Лодія, «спричиналася до поширення ідей Х. Вольфа та його школи у львівському осередку», а відтак називає його репрезентатом вольфiанської системи в Україні, представником академічної вітчизняної філософської думки [4, с.124]. Така оцінка поглядів автора «Логічних на-

станов» зроблена не без впливу «Нарису розвитку російської філософії» Г.Шпета. Що стосується «вірності Вольфу», то про це можуть сказати наступні критичні зауваження П. Лодія на адресу системи славетного філософа: «Але оскільки система Х.Вольфа не була без недоліків і супротивників, а деяким людським умам вона була неприємною і такою, що заважала дружнім стосункам, то філософи, насамперед професори філософії, почали філософувати без системи, звільнивши себе від системного ярма вольфіанства. Вони обрали собі еkleктичний метод філософування й успішно почали виправляти філософію й інші науки» [3, с.105].

Петро Лодій написав працю «Логічні настанови, спрямовані на пізнання і розрізнення істинного від хибного». Цю книгу було визнано «політично шкідливою» і «наповненою нечестям», поширення її заборонили, а автора усунули від викладання філософії і з поста декана. Реакцію охоронців «благочестя» в Російській імперії викликало спрямування праці, яка була повністю витримана в дусі настанов Просвітництва, а особливо, що в ній відчутний вплив на погляди автора філософських ідей І.Канта. Створена на ґрунті львівських текстів лекцій з філософії, книга ця несе на собі значний відбиток ідей фундатора німецької класичної філософії, що «як новий Коперник в філософії» здійснив перехід від догматичної до критичної філософії, – так підкреслював у «Логічних настановах» П. Лодій. Утім, український учений вельми критично ставився до ідей І. Канта, не поділяючи, зокрема, його вчення про «речі в собі» [1, с.137].

Обґрунтовуючи значення філософії у суспільному житті, Петро Лодій підкреслює, що «філософія звільнила людей від ярма рабства, перемогла фанатизм і деспотизм, які руйнують людське благочестя». Він обстоює думку Платона про те, що «блаженна та держава, у якій або філософи є правителями, або правителі є філософами».

Філософія має «безумовну цінність», що полягає у здатності навчити людину пізнати саму себе. «Умовна» ж цінність філософії – у сприянні розвитку всіх наук, яким вона надає «першооснови і потреби всього істинного і систематичного пізнання» [1, с.139].

Панорама історико-філософської думки

Створені П. Лодієм «Логічні настанови» були кращим на той час посібником з логіки у Російській імперії. Відомий російський філософ та історик російської філософії Г.Шпет, порівнюючи з ним існуючі на той час підручники з логіки Рижського, Лубкіна, Талізїна, зазначав, що вони справляють враження «жалюгідного конспекту порівняно до підручника П. Лодія» [1, с.140].

Отже, Іван Мірчук у статтях, які ми розглянули, дає визначення суті вольфїанської системи і причин її поширення у Європі; показує непідготовленість і несприйняття ідей Хрїстіана Вольфа у Росії, незважаючи на підтримку царського уряду й духовенства; висвітлює стан освіти, рівень і методику викладання філософії у Києво-Могилянській академії, власне підготовленість викладачів КМА до сприйняття ідей Х. Вольфа та його послїдовника Х. Баумайстера, розуміння ними переваг вольфїанської системи для студіюючої молоді; розкриває значення Київської академії і Львова у поширенні вчення Х. Вольфа в Україні; детально аналізує переклад праці Х. Баумайстера Петром Лодієм, визнаючи досягнення й недолїки роботи вченого та значення цього трактату і його вплив на розвиток філософської думки в Україні. Означенні статті Івана Мірчука є безцінним джерелом історії української філософії часу Києво-Могилянської академії.

Література

1. Горський В. Історія української філософії / В.С. Горський – К.: Наукова думка, 2001. – 376 с.
2. Хрїстіан Вольф и его последователи / В.Жучков // История философии: Запад – Россия – Восток (Кн. 2: Философия XV – XIX вв.) // <http://filosof.historie.ru>.
3. Закидальський Т., Кирик Д. Про спадщину Івана Мірчука/ Т.Закидальський, Д. Кирик // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 4. – С. 101–105.
4. Мірчук І. Петро Лодій та його переклад «Elementa Philosophiae» Баумайстера/ І. Мірчук // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 4. – С. 106–125.

5. *Мірчук І.* Християн Вольф та його школа на Україні / І. Мірчук // *Філософська і соціологічна думка.* – 1993. – № 4. – С. 126–138.
6. *Татаркевич В.* Історія філософії. Т.2. Філософія Нового часу до 1830 / В.Татаркевич; пер. з пол. Я.Сеноцький, О.Гірний. – Львів: Свічадо, 1999. – 352 с.
7. *Хижняк З., Маньківський В.* Історія Києво-Могилянської академії / З.Хижняк, В.Маньківський. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 184 с.

Шендрік А.П. И. Мирчук о распространении идей Х.Вольфа в Украине и представителя его учения Петра Лодия

В статье раскрывается суть онтологического учения Х.Вольфа в интерпретации И. Мирчука; причины распространения его учения в Европе, а также в Украине. И. Мирчук акцентирует внимание на состоянии образования, методики обучения и преподавания философии в Киево-Могилянской академии и её готовности к восприятию идей Х.Вольфа в Украине.

Ключевые слова: онтология, рационализм, эмпиризм, принцип неоспоримости, дуализм, логика.

Shendryk A.P. I. Mirchuk about spreading ideas H. Wolff in Ukraine and the agent of his teaching Peter Lodyi

The article characterizes the essence of the ontological doctrine by H. Wolff interpreted by I. Mirchuk; the reasons for his doctrine spreading out in Europe and in Ukraine, as well. I. Mirchuk focuses on the condition of education, philosophy teaching and learning methods at Kyiv-Mohyla Academy and its readiness to accept ideas by H. Wolff. The author features Petro Lodyi as a representative of H. Wolff's ideas in Ukraine.

Keywords: ontology, rationalism, empiricism, the principle of noncontradiction, dualism, logic.

Надійшла до редакції 25.04.2011 р.